

MAGDALENA HAWRYSZ

NA STYKU RELIGII, KULTUR I JĘZYKÓW,
CZYLI O POLEMICZNYCH ASPEKTACH
PATERYKONU SYLWESTRA KOSSOWA

1. AUTOR I DZIEŁO

Rzeczpospolita Obojga Narodów to rozbrzmiewająca ożywioną dyskusją agora, na której ścierały się poglądy społeczne, kulturowe, polityczne, religijne wreszcie. Te ostatnie wywołane były ruchem reformacyjnym zainicjowanym przez Marcina Lutra oraz – co tu szczególnie istotne – unią brzeską. Wśród autorów podejmujących katolicko-prawosławną dyskusję wyznaniową był Sylwester Kossow, wychowanek kolegium jezuickiego w Lublinie, student m.in. Akademii Zamoyskiej, wykładowca retoryki i filozofii w Kolegium Kijowsko-Mohylańskim, przełożony ławry Peczerskiej, obrońca prawosławia (Łużny, *Sylwester Kossow* 326). W jego dorobku znajdują się utwory reprezentujące nieliczne zachowane do dziś polonika kijowskie¹, czyli teksty napisane prymarnie w języku polskim, których autorami są Rusini. Do szerszej świadomości lingwistów, również historyków polszczyzny, weszły one dzięki prowadzonym od dekady badaniom Jolanty Klimek-Grądzkiej (Klimek; Klimek-Grądzka). Piśmienne świadectwa wielokulturowości dawnej Rzeczpospolitej, wieloaspektowych relacji polsko-ruskich stały się podstawą studiów, które ujawniają specyfikę tej odmiany polszczyzny ze

Dr hab. MAGDALENA HAWRYSZ, prof. UZ – kierowniczka Zakładu Językoznawstwa Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Zielonogórskiego; adres do korespondencji: Uniwersytet Zielonogórski, Instytut Filologii Polskiej; al. Wojska Polskiego 69, 65-762 Zielona Góra; e-mail: mhawrysz@uz.zgora.pl. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6049-635X>.

¹ Jak podaje Jolanta Klimek (*Konstrukcja accusativus cum infinitivo w XVII-wiecznych polonikach kijowskich* 92) do dziś dostępnych jest 17 tytułów spośród 22 lub 26 pierwotnie istniejących.

szczególным uwzględnieniem płaszczyzny systemowej, w tym leksykalnej. W mniejszym stopniu zwracano dotąd uwagę na szeroko rozumiane zjawiska stylistyczne. Chcąc – przynajmniej w jakimś stopniu – wypełnić tę lukę, w niniejszym opracowaniu postanowiono się przyjrzeć jednemu z utworów pod kątem obecnych w nim cech tekstu polemicznego. Obserwacji poddano szczególny zabytek ze zbioru poloników kijowskich, tj. *Paterikon abo żywoty ss. Oycow pieczarskich* Sylwestra Kossowa². Jest to polskojęzyczna wersja średniowiecznego utworu hagiograficznego zatytułowanego *Pateryk kijowsko-pieczerski*. Dla filologicznego porządku warto przypomnieć, że jest to powstający przez kilka stuleci i uzupełniany przez wielu autorów zbiór hagiograficznych opowieści o żyjących w pieczarach mnichach monasteru kijowskiego. Warto nadmienić, że zabytek ten zyskał swoją drukowaną postać dopiero w 1635 roku, właśnie w poddawanej tu analizie wersji.

Na polemiczne nacechowanie niektórych partii tekstu zwracają uwagę Ludmiła Nodzyńska³ oraz Ryszard Łużny⁴. Celem niniejszego szkicu będzie wskazanie generycznych elementów polemiki z poziomu kompozycji i pragmatyki tekstu oraz identyfikacja podporządkowanego im repertuaru środków językowych realizujących perswazyjne cele tekstu polemicznego.

² Pełny tytuł brzmi: *Paterikon abo żywoty ss. Oycow pieczarskich. Obszernie Słowińskim językiem przez Świętego Nestora Zakonnika y Latopisca Ruskiego przedtym napisany. Teraz zaś z Greckich, Łacińskich, Słowińskich y Polskich Pisarzow objaśniony i krocey podany przez Wielobnego w Bogu Oyca Sylwestra Kossowa, Episkopa Mścisławskiego, Orszańskiego y Mohilewskiego*. Cytaty przywołuje się z tego źródła (pełen adres zob. Literatura podmiotu), rezygnując z zaznaczenia *á, f* oraz *z*. Liczba w nawiasie oznacza stronę lub kartę, nawias kwadratowy sygnalizuje stronę nieliczbowaną. Wytłuszczenia w cytatach pochodzą od autorki.

³ Badaczka pisze: *Palinodię* przypominają części polemiczne: wstęp *Do czytelnika prawosławnego*, poświęcony wywodom dotyczącym świętości ojców pieczerskich, pozostających w ciele „niespróchniałym” i w łączności z Kościołem Wschodnim, *Apendix o pięciokrotnym chrzcie Rusi* (poczynając od podanej serio latopisarskiej legendy o pobycie św. Andrzeja apostoła na Rusi) i *Chronologia o prawosławnych metropolitach ruskich*, gdzie m.in. podobnie jak u Kopysteńskiego, rozpatrzony jest problem trzech metropolitów Rusinów niezależnych od patriarchy konstantynopolińskiego (Nodzyńska, *O pierwszym* 223). Ta sama uwaga pojawia się w (Nodzyńska, *Pateryk Kijowsko-Pieczerski* 51).

⁴ U znawcy życia i twórczości Kossowa czytamy: „Obecność w tytule obu tych nazwisk, obok innych też elementów nowej redakcji szacownego zabytku, nadawała tej pozycji wydawniczej specjalnego splendoru, zwłaszcza że przygotowana i ogłoszona ona była z określonym ideowym wydźwiękiem, jako wystąpienie polemiczne w obronie prawosławia w ogóle, a praw, zasług i aspiracji cerkwi kijowskiej w szczególności [...]” (Łużny, *Kijowski siedemnastowieczny wariant* 38). I jeszcze nieco dalej: „Przyjęły one postać bądź specjalnego wstępu do całości oraz wprowadzeń-przedmów do poszczególnych żywotów, a także osobnych traktatów o charakterze polemicznym, bądź też rozlicznych wstawek, uściśleń, porównań, paralel i odautorskich uogólnień, zwłaszcza emocjonalnie i dyskursywnie zabarwionych zwrotów do czytelnika-słuchacza” (40).

2. GŁÓWNE POJĘCIA OPERACYJNE ANALIZY

Dla uzasadnienia podejmowanych niżej metod analizy niezbędne jest wyjaśnienie głównych pojęć sterujących. Polemikę rozumie się tu jako złożony gatunek mowy stanowiący autorską wypowiedź w ważnej społecznie kwestii wywołaną ujawnioną różnicą poglądów, którego celem jest obalenie stanowiska przeciwnika oraz propagowanie wykładu pozytywnego, czyli własnych przekonań. W zakresie kompozycji ujawniają się zatem znane z retorycznego ukształtowania wypowiedzi deliberatywnej elementy *refutatio* (zbijanie sądu opozycyjnego) i *probatio* (uzasadnianie własnego zdania). Przedmiotem zainteresowania tak rozumianej polemiki nie będzie jednak sfera inwencyjna, czyli ideowa zawartość argumentacji, lecz szeroko rozumiana warstwa elokucyjna, czyli słowne ukształtowanie wypowiedzi, traktowane jako narzędzie retorycznego przekonywania. W jej obręb wchodzi **strategie komunikacyjne**, czyli świadome, prowadzące do realizacji zamierzonego celu pozajęzykowego działania mowne realizowane za pomocą aktów mowy, ujawniające się również na poziomie kreowania wizji świata, wyborów leksykalnych, operacji składniowych, wreszcie na płaszczyźnie semantycznej⁵. Zgodnie zatem z powyższym w podejmowanych w niniejszym opracowaniu analizach zostaną zastosowane instrumenty z zakresu retoryki, ale także tradycyjnej stylistyki, kulturowo zorientowanej lingwistyki oraz pragmatyki tekstu.

3. ELEMENTY STRUKTURALNE POLEMIKI

Zaznaczyć trzeba od razu, że *Paterykon* nie jest generyczną polemiką *sensu stricto*, nie taki bowiem był cel podstawy tłumaczenia. Przypomnijmy, że to utwór hagiograficzny, który realizował, co oczywiste, cele panegiryczne, edukacyjne i dydaktyczne. Jednak przeróbka Kossowa, uzupełniona o kilka autorskich fragmentów, a także rozsiane w tekście drobne uwagi wyraźnie wskazują, że traktat ten pisany był również z myślą o wyzyskaniu go w dyskusjach z wyznaniowymi oponentami, zwłaszcza z przeciwnikami relikwii i obrazów (ikon) oraz zwolennikami unii Kościoła greckiego i rzymskiego. Ilustracją tej tezy są wypowiedzi oceniające z wyraźnie wyrażoną krytyką

⁵ Zapropionowane definicje pochodzą z opracowania Magdaleny Hawrysz. Rozumienie wszystkich przywoływanych w opracowaniu pojęć z zakresu retoryki przyjmuje się za Mirosławem Korolką.

adwersarzy zawierającą się w nacechowanych negatywnie leksemach *heretyk*, *zheretyczaly*, *zadawać* ('zarzucać, wyrzucać, wymawiać') oraz w nakazach wskazujących przykre konsekwencje niepożądanych z punktu widzenia autora zachowań, co jest realizacją erystycznego argumentu *ad baculum*:

Ucz się **heretyku**, że obrazy są wdzięczne Matce Bożej. A ty Prawosławny Narodzie, na obrazy dla ozdoby Cerkwie Pańskiej kosztu iakoś zwykł nie żałuy, abys też zapłatę, którą y ten święty Erasmus w niebie odziedziczył, ktoreyci wiernie sprzyja. (154)

ZE reliquie Świętych, iako przyaścioł Bożych maia być in summo honore, y że niesprochniale ciała, ktore były Cerkwią Ducha ś. uczciwości są godne, nigdy dotąd tylko **zheretyczaly** in dubium wokował, Czytelniku Prawosławny. (1)

A iesliby Czytelniku Prawosławny kto **zadał**, że nie masz czego iuz wenerować w ciałach po wyszcziu dusze z nich. Odpowie za ciebie Ambroży ś. słuchay. (3)

Który z prostakow Relquiy świętych nie szanuie, **niech będzie ekskomunikowany**: który zaś z Klerykow, **niech będzie zrzucony**. (Cc3)

A tak wszyscy Prawosławni ludzie, w pobożności kochających się Zakonnikow szanuyćie; bo widzićie że się za nich iako za przysięgłych sług swoich **Chrystus Pan zwykł mścić**. (108)

Wśród komponentów o wyraźnie polemicznym charakterze jest przedmowa zatytułowana *Do czytelnika prawosławnego*⁶. W tym fragmencie *Paterykonu* znajduje się część wydzielona śródtytułami *Obiectio* I, II, III itd. (5, 7, 8), w której dowodzi się świętości i cudowności relikwii ojców pieczarskich⁷. Jest ona poprzedzona zapowiedzią skierowaną do tych, którzy usiłują zaćmić splendor mnichów:

A że przedsię znayduia się tacy, ktorzy Ecclypsim twemu (Ziemio Kijowska – uzup. aut.) szczęściu obiekcjami utworzyć tentuia, do nich się tak odzywam. (5)

Kolejne segmenty przedmowy przybierają postać precyzyjnego wywodu ustrukturyzowanego na wzór dialogu, pierwotnej formy dyskusji i wszelkiego nauczania. Autor przywołuje kolejno cztery formułowane pod adresem relikwii pieczarskich kontrowersje (*obiekcye*), po czym odpiera zarzuty, każdorazowo to zapowiadając: *Odpowiadam* (5, 7), *Na to taką daię repikę* (8), *Odpowiadam z Okrzczenia Samego Rvsi* (8). W tej części fundamentalną rolę

⁶ Nadmienić przy tym warto, że tytułowy atrybut adresata nie funkcjonował w XVII wieku w znaczeniu dzisiejszym, lecz oznaczał człowieka prawowiernego.

⁷ W literaturze przedmiotu *adiectivum* występuje w różnych postaciach: *peczerscy*, *pieczerscy*, *pieczarscy*. Tu zdecydowano się na formę *pieczarscy* zgodną z postacią obecną w analizowanym zabytku oraz uzasadnioną słowotwórczo.

w perswazyjnym działaniu słownym odgrywa argumentacja w postaci sylogizmów; dla przykładu:

zarzut: ciała ojców pieczarskich są zabezpieczone przed zepsuciem ziołami
 przesłanka większa I: zioła wydają zapach
 przesłanka większa II: ciała zabezpieczone ziołami pachną
 przesłanka mniejsza: ciała ojców pieczarskich nie wydają zapachu
 wniosek: ciała ojców pieczarskich nie są zabezpieczone ziołami // skoro ciała nie pachną, zioła straciły moc, nie mogą więc zabezpieczać ciał ojców pieczarskich (8).

Jak wskazuje przywołany przykład, rolę przesłanek większych w logicznych konstrukcjach pełnią powszechnie występujące w przyrodzie zjawiska, np. rozkład organizmów w wysokiej temperaturze⁸, czy też codzienne czynności gospodarskie, jak stosowanie ziół. Jako dobrze znane przeciętnemu człowiekowi, mają duży ciężar dowodowy, są zatem wysoce skuteczne w dowodzeniu propagowanej racji.

Następnym komponentem *Paterykonu* o walorach polemicznych jest *Appendix o pięciorakim okrzeczeniu Rusi* (11-16). Wewnętrzne rozczłonkowanie tej części ujawnia się na powierzchni tekstu w postaci numerycznego zaznaczenia etapów wywodu (cyfrą lub słownie): *I.* (11), *Powtore* (12), *Potrzenie* (12), *Poczwarte* (13), *Naostatek* (14). Te metajęzykowe wykładniki kategorii retorycznych o charakterze prognostycznym⁹ porządkują logicznie bieg uzasadnienia, zapowiadając kolejne argumenty. W tej części fundamentalną rolę w dowodzeniu spełnia powoływanie się na zapisy historyków. Wśród autorów przywoływanych kronik i annałów znaleźli się dziejopisarze zarówno ruscy, jak i polscy, wreszcie europejscy¹⁰. Zabieg ten jest szczególnie cenny perswazyjnie, gdyż po pierwsze, osadza argumentację w źródłach, utworach o charakterze historiograficznym, a więc naukowym, co z zasady ma zapewnić wiarygodność, po drugie, wielość i wszechstronność pochodzenia

⁸ Seria przesłanek z doświadczenia służących udowodnieniu, że kości mnichów pieczarskich nie podlegają zepsuciu z powodów nadprzyrodzonych wygląda tak:

Znak iest, że Lećie gdy ciepło pozwierzchowne panuie, snadniey się rzeczy psuią y gnią, kwaśnieią, abo gdy częste z południa wiatry są, a niżeli w źimie, ktorego źimno one krepuię (6)

Znak, że te rzeczy, ktore są barzo źimne iako lod, y metalla abo kruszcze nie prochnięą (6)

Znak, że rzeczy, ktore są in motu nie rychło prochnięą y psuią się; te zaś ktore stoią, snadnie gnią, y zepsowaniu podległę; iako każdy w wodźie ćiekącey w studni widźcieć może (6).

⁹ Tak nazywa tego rodzaju elementy Anna Duszak (149-160).

¹⁰ Kossow przywołuje dzieła historiograficzne autorstwa Cezarego Baroniusza (włoskiego historyka i hagiografa), Nestora (ruskiego latopiśca, mnicha pieczarskiego), Jana Zonarasa (kronikarza bizantyjskiego), wreszcie historiografów opisujących polskie dzieje: Abrahama Bzowiusza (dominikanina, historyka Kościoła), Jana Długosza, Aleksandra Gwagnina, Marcina Kromera, Macieja Strykowskiego, Bernarda Wapowskiego.

autorów z powodzeniem w oczach odbiorcy pełni rolę gwaranta tego, że utwory nie są dobrane tendencyjnie, co dodatkowo wzmacnia obiektywizm argumentacji. O tym typie dowodzenia będzie jeszcze mowa niżej.

Charakteru polemicznego można upatrywać także w dwóch finalnych częściach *Paterykonu*, tj. w *Chronologii prawosławnych metropolitów ruskich* (169-181) oraz *Rejestrze* ([Aa4v-Ee3v]). Pierwsza z nich to rodzaj kalendarium podającego wszystkich zwierzchników Cerkwi prawosławnej. W perspektywie cech perswazyjnych tekstu zwraca uwagę fakt, że katalog jest poprzedzony przypomnieniem, iż ruscy metropolici podlegali jurysdykcji patriarchy Konstantynopola, nie zaś papieża. Informacja ta ma wartość argumentu z tradycji:

I abyś wiedział, iż od tej Świętej Stolicy (Konstantynopola – uzup. autora) Ruś po odrodzeniu się od Wody y Ducha, a nie odo inny sobie nie należney, aż do dzisiejszego dnia Matropolitom swym też Sacrę brała. A tych taki komput w Pomnikach naszych Russkich. (169)

Reiestr z kolei to nic innego jak spis treści, zgodnie więc z genealogicznym oczekiwaniem zostały w nim wskazane strony, na których czytelnik odnajdzie wydarzenia z życia poszczególnych bohaterów-świętych mnichów pieczarskich, niekiedy bardzo drobiazgowo rozpisane. Można jednak znaleźć w *Rejestrze* i takie miejsca, gdzie hasłem przedmiotowym jest kwestia mogąca się stać przedmiotem polemiki, jak choćby seria haseł związanych z cudami [Bb3], które w spisie podane są w formie faktu.

4. POLEMICZNE STRATEGIE KOMUNIKACYJNE

Polemiczny charakter *Paterykonu* wyraźnie widać w działaniach również na innych poziomach kształtowania tekstu. Ogląd materiału pozwolił tu wyróżnić kilka strategii komunikacyjnych, których celem jest zbudowanie sugestywnej wizji monasteru i zamieszkujących go zakonników. Tak kształtowany obraz ma kluczowe znaczenie w części probacyjnej polemiki, za jaką można uznać żywoty świętych pieczarskich. Wspomniana sugestywność wynika z dwóch przeciwstawnych w charakterze mownych działań (globalnych strategii komunikacyjnych): z jednej strony jest to **uwiarygodnienie treści** (na które składa się powoływanie się na źródła historiograficzne i dokumenty oraz dokonywanie zabiegów etymologizujących), z drugiej zaś **apoteoza** osób i miejsca (którą realizują strategie osadzania przekazu w przeszłości, odwołanie do genealogii, maksymalizacja cnót świętych, sakralizacja zakonnej rzeczywistości). Ich charakterystyki dokonuje się poniżej.

Sylwester Kossow bardzo zadbał o to, by jego utwór miał wartość historyczną, czyli był wiarygodny. Podstawowym zabiegiem autora, aby osiągnąć rzetelność przekazu i jego obiektywizm, jest powoływanie się na zróżnicowane źródła historyczne, w czym można upatrywać *argumentum ad verecundiam*. Nieustanne odwołania do kronik, roczników, latopisów itp. są sygnowane w toku opowieści, np.

Okrzczenie Ruśi doskonale y powszechne za okrzykiem się Włodzimierza Swiatosławowicza Monarchy Ruskiego, według **naszych Dyptychow**, [...] stała się praecise Roku Tyśiącnego: a według **Baroniusza**, Tyśiąc osmeo (8-9)

iako świadczy **starodawny nasz Latopisca Słowiański Nestor**, y inszy **historykowie** (12)

według **Wapowiusa y Bielskiego** (55)

świadczy **Długosz** w te słowa (14)

Miechowius pisze (56)

wspomina **Strykowski** (110).

Wskazywanie źródeł stanowi także istotną część marginaliów, np.

Długos: in Annał: suis (14)

Sricouius lib: 4 fol: 148 (12)

Zonara Annaliū tomo 3. (12)

Wreszcie na końcu dzieła znajduje się lista autorów (notabene jawi się ona jako niekompletna, jeśli zestawić ją z pojawiającymi się w treści *Paterykonu* nazwiskami), z których czerpano informacje zarówno przy pisaniu żywotów ojców pieczarskich, jak i tworzeniu spisu metropolitów ([Ee4]).

Metoda eksplicytnego wskazywania dzieł naukowych, a więc mówiących o faktach, nie zmyśleniach, ma zasadniczą siłę argumentacyjną w sytuacji polemicznej. Co więcej, ta moc nie ogranicza się do partii refutacyjnych (zwłaszcza przedmowy i dodatku, zob. wyżej), ale obejmuje swym oddziaływaniem także same żywoty. I w nich bowiem znajdują się liczne wtręty poświadczające obecność w źródłach opisywanych przez autora faktów, które niejednokrotnie mogą się wydawać nierzeczywiste¹¹. Nadto, autor zostawia w tekście ślady porównywania dokumentów (np. *według Kronik tak, Russkich, jako y Polskich* 55) i – co ważne dla zachowania wiarygodności i obiektywizmu – unaocznia ujawnione między nimi różnice, nie przemilcza też zauważonych w nich braków (np. *ale o tym Kroniki Polskie milczą 22, Kroniki zaś nasze Russkie o tych Waragach wyvodu doskonałego nie daią* 24).

¹¹ Inna sprawa, że taka była podówczas poetyka dzieł historiograficznych. Prócz twardych, poświadczonych faktów w utworach dziejopisarskich znajduje się wiele opowieści fantastycznych.

Wzmocnienie wiarygodności przekazu jest nieustannie przez Kossowa podsycane przywoływaniem także innych pism: po pierwsze, o obiektywnie niepodważalnej randze dokumentów, jak autentyczne rękopisy (179, 180), po drugie, pełniących funkcję dowodów we wspólnocie religijnej, jak: Stary Testament (1), postanowienia konsylium kartagińskiego (2), pisma doktorów Kościoła (2).

W obszarze działania obliczonego na uwiarygodnianie treści mieszczą się także wywody etymologiczne. Ich perswazyjnej wartości można upatrywać w tym, że wskazują one logiczne uzasadnienie dla nieoczekiwanych, niezrozumiałych, niekiedy dziwnych nazw lub przydomków, por.

A osobliwie kazał (Władysław Światosławowicz – uzupeł. autora) okrzcić synów swoich dwanaście [...] y odtąd tę gorę nad Dnieprem, gdzie się oni krzčili, prostacy y po dziś dzień **Chrzesczatykiem** zową. (15-16)

A **Dzieścinną** dla tego ta Cerkiew była nazwana, iż wszystka Ruska Ziemia dzieścinnę na tę Cerkiew dla ochędostwa y wychowania Duchownych dawała (16) Odtąd tedy nazwisko ma Monaster **Pieczarski**, iż pierwey w pieczarach żywot Zakonniczy pędzili (20)

Za to złoto y srebro iest zmurowana Kaplica na imię święte° Iana Krzściela, którą teraz chodzą na Chor Cerkiewny, który pospolicie zowią **Polata**: a to dla pamiątki tego Iana Szlachéica, y syna iego Zachariasza, który da srebro y złoto na chwałę Bożą (89)

Gdy tedy tak statecznie ciasną drogą Zbawiciela szukał, przeżywany był **Lobodni-kiem**, że zawsze miasto kosztownych y wymyślnych potraw dla Chrystusa teto gorką łobodę iadał (117)

miał byż ten skarb Waragow, bo oni naprzod Pieczarę wykopali byli, dla czego y **Warazką** ta Pieczara y do tych czas się zowie (129)

Tropienie ukrytych w słowach znaczeń służyło budowaniu szczególnej aury wokół miejsca i osób, sprzęgając losy monasteru i mnichów z historią całego państwa, losami przedstawicieli elit rządzących, wreszcie z dziejami Europy. Pozwalało to eksponować szanowaną podówczas wiekowość, a tym samym nobilitować osoby i miejsca, przydawać zakonnej wspólnocie splendoru, dowodząc jej dawności, nieprzerwanego trwania, funkcjonowania w zgodzie z porządkiem świata¹². Dawność jest zresztą podkreślana również przy innych okazjach, a leksemy *stary* (*tytuł od Roxolanow starych* [...] *zawziął* [A4], *starożytny* (*w starożytnej wierze z starożytnych Przodkow* [A3], *starożytnych Świętych* [A3v]), *starodawny* (*iako świadczy starodawny nasz*

¹² Okres, w którym powstało analizowane tu dzieło, jest przykładem postfiguratywnego typu kultury, w której przeszłość darzy się szczególną atencją (Mead 23-58).

Latopisca Słowiński Nestor 12), *starowieczny* (według *starowiecznego naszego Kronikarza ś. Nestora Zakonnika Pieczarskiego* 55) nabierają cech wyrazów pozytywnie wartościujących.

Te uwagi przenoszą rozważania na płaszczyznę drugiej globalnej strategii komunikacyjnej, za jaką uznano w niniejszym szkicu apoteozę osób i miejsca. W jej obrębie ze wskazanym wyżej zabiegiem wpisywania przekazu w dawność współbrzmi przywoływanie genealogii. Znamienne jest, że podobnie jak w Koronie chętnie powoływano się na starożytnych przodków, tak i na Rusi istniał ukraiński (ruski) wariant sarmatyzmu (Skrukwa 67). W konsekwencji ziemię tę nazywano *Roksolanią*, a jej mieszkańców *Roksolanami*. Świadectw ujawnionego w warstwie onomastycznej przeświadczenia o antycznym rodowodzie znajduje się w utworze Kossowa niemało, oprócz bowiem etnonimu *Rusacy* (13) czy omownego miana *naród ruski* (*Przezacny Narodzie Russki* 158), pojawiają się określenia *Roksolanie* (*Roxolanie* 13), *naród roksołański* (*Roxolanski narod* 11, *Przezacny Narodzie Roxolański* 146, *wielkiego narodu Roxolanskiego* 15), *państwo roksołańskie* (*Roxolanskie Państwo* 163).

Najszerzej apoteoza świata monastycznego realizuje się w obrazie mnichów pieczarskich. Jako że gatunkowo tekst należy do literatury panegirycznej, nie może dziwić obecny tu na wielu poziomach podniosły ton. Ujawnia się on już w sposobach nominacji zakonników. Prócz biblijnych nawiązań (*posłuszna owieczka* 18, *pasterz* z pozytywnym atrybutem *prawdziwy* 30 lub *czuły* 34) pojawiają się również metafory i peryfrazy z kręgu sakralnego (*przyańcioł Bożych* 1, *drudzy Aniołowie* 17, *Mąż święty* 43, *Ugodnikow Bożych* 163) oraz militarne (*zakonnych rycerzow* 25, *prawdziwy Chrystusow żołnierz* 73). Zdarzyło się również nagromadzenie gloryfikujących określeń, które brzmią niczym wezwania w litanii: *Odchodźsz od nas czystości Miłośniku, Zwierciadło dobrowolnego ubostwa, Przykładzie posłuszeństwach* (151).

W charakterystyce mnichów pieczarskich na plan pierwszy wysuwa się – co oczywiste – pojęcie pobożności. Na płaszczyźnie językowej jest ona ujmowana dwojako. Po pierwsze, wyraża ją uogólniona, syntetyczna charakterystyka, dla której ośrodkiem staje się leksem *cnota*, np.

człowiek [...] w **cnotach** nie pośledni (18)

Mąż **cnot** wszystkich pełny (31)

na którym urzędzie kapłańskim wysokie **cnoty** w nim pokazywały się (91)

Po drugie, pobożność zyskuje szczegółowe dookreślenie w postaci wielości pozytywnych cech przypisywanych mnichom. Konieczne jest przy tym za-

strzeżenie, że niektóre pojęcia nabierają odmiennego nacechowania ze względu na specyfikę systemu wartości funkcjonującego w określonej światopoglądowo wspólnocie, jaką jest zakon. Wśród ewaluatywów dodatnich znajdują się wartości:

– transcendentne – wyrażone leksemami z rdzeniem *-święt-, -bog-*:

Mąż **święty** (43), wielkiego tego y **świętego** Męza (49), **święty** Zakonnik (139), **świętych** Oycow Pieczarskich (122), **świętobliwość**, Xsiążęta, Panięta, y Senatorowie Ruscy czcili (34), porządnie y **świętobliwie** sprawował (57), wielce **świętobliwego** człeka (20)
Zakonnicy **pobożni** (148), słysząc o wielkiej **pobożności** ANTONIEGO ś. (19), Liczy Kiow setnicami wiele innych gwiazd **pobożności** (10), Gruchnęło **pobożne** życie ś. TEODOZEGO ([28])

– poznawcze, gdzie cnotą jest bycie głupim w oczach świata, mądrym zaś dla Boga:

oblokszy się włościanę, począł być dobrowolnie dla Chrystusa **głupim** y **szalonym** (81)

– estetyczne – w tym kręgu eksponuje się prostotę:

obaczył błoto wielkie, w które skoczywszy, prędko zrzucił w one świeckie **kosztowne** szaty, y nogami ieszczę podeptał (73)
Rozkazał lepak kupić sobie skórę **surową** koźlą, y uszyć na kształt woru na siebie (78-79)

– moralne – uzewnętrznione na płaszczyźnie języka leksemami *cnota, czystość, miłosierny, łaskawy*:

sowiecie się starał w tych **cnotach** zubożonym być (21), Chwyćł się tedy cnot **nie leniwo** święty Grzegorz (103), innych Zakonniczych **cnot** był **nieleniwy** (116)
był wielkim naśladowcą w pokorze, y w **czystości**, y we wszystkich **cnotach** ś. Teodozego (57), zwierciadłem był **czystości**, słońcē posłuszeństwa, krzysztalem ubostwa (20-21)
wielce **miłosierny** y **łaskawy** (30)

– obyczajowe, jak posłuszeństwo i pracowitość:

postami y **posłuszeństwem** ustawicznym (85)
w poście trwałego, w Modlitwach statecznego, do **prac** nieleniwego (137)
nie był prożnującym żadnego dnia, nocy zaś na Bogomyślności y gorących modlitwach pędził (91)

– odczuciowe, czyli milczenie, post, ekskluzja, rezygnacja z dóbr materialnych i mycia:

To dziwna, że przez dwie lećie ten ś. Izaak **ani chleba, ani wody zażywał, ani iakiejkolwiek potrawy**, tylko iako **gluchy a niemy** leżał (80)
y był na tym miejscu przez trzy dni **nie wychodząc, ani iedząc, ani się ubierając**, tylko w iedney włościenicy będąc (74)
Przez dwie lećie **nie iedzący nie piąc** cudowniejszym został ś. Izaak (80 marg.)
nadto zamknął się w **ćiasney** Pieczarze w **Celli barzo maley**, ktorey ledwo było na cztery łokcie, y w teyże łzami zawsze nawyższego prosił, nic więcej **nie iedząc**, tylko Proshorę iedną na dzień y trochę wody piąc (78-79)
Nie leżał święty Izaak na łożku, ale siedząc mało co snu zażywał, **nigdy na świat nie wychodząc**; a trwał w tym przez lat siedm (79)
opuściwszy **delicje świata**, ostry żywot w Pieczarach przyjął (73)
marności świeckie w podept puścił (96), wszystkimi **świata marnościami** łatwo pogardził (146)
nadto nigdy go żaden nie widział aby się miał **myć, wyiawszy twarzy y rąk** (33)

Charakterystyczną cechą wyidealizowanego portretu bohaterów jest spiętrzanie ich zalet w postaci wyliczenia, co wzmacnia intensywność panegirycznego wydźwięku opisu, np.

one dwie wielkie światła, Słońce y Miesiąc, na horyzoncie Kiowopieczarskim **świętobliwością życia, modłami, postami, hymnami całodziennymi y calonocnymi** świecić poczęli (58)
święty Antoni **włościenią, postem, niespaniem, twardo leganiem etc.** nieprzyjaciela dusz y zbawienia ludzkiego molestował (97)
y odszedł z ciała do onych pożądaných radości; na ktore **postami, włościenią, modłami, płaczem**, y wszelakimi Bogu miłemi cnotami zarabiał, iako wierny sługa y żołnierz Chrystusow (102)
przez wiele lat w **poście**, w **niespaniu**, y **modłach** ustawicznych przebywał (123)

Prócz amplifikacji w repertuarze środków stylistycznych wykorzystywanych w opisie cnót zakonników pojawia się antyteza, eksponująca pożądaną rozdzwięk między *sacrum* a *profanum*, tzn. między życiem zakonnym a światem zewnętrznym, np.

miasto wielkich bogactw, ubostwo: **miasto** purpury, włościenię: **miasto** rozkosznych potraw leśne korzonki: **miasto** wielkich sług orszakow, na puszczy drzewa: **miasto** wdzięcznych melodii Muzycznych, mile leśnych ptaszekow szczebiotania: **miasto** kosztownych pościeli, pod niebem otwartym ziemię trawą przyodzianą, nakoniec, **miasto** Oycy y Matki miłey, miasto pokrewnych ćichą puszcę obrał sobie (146)

Wskazany repertuar cnót (zaznaczmy – niepełny) składa się na to, co autor nazywa *ostrym żywotem*, a co należy rozumieć jako ascezę. Intensywność

zakonnych ciężarów (72) i trud *ciasnej drogi* (102) są podkreślane różnorodnymi, choć skonwencjonalizowanymi określeniami wyrażającymi skalę działań i stopień zaangażowania mnichów w praktyki zakonne – ich modlitwy są gorące, trwają całe dnie i noce, a posty są wielkie i ustawiczne, por.

gorące modły (42), Boga się **gorąco** modlił (23), iako się modlił **gorąco** Zbawicielowi (69), **gorąco** się Panu Bogu modlił (70), **gorąco** się w Cerkwi modłąc (70) w który zakonnym życiu czule w **codziennych y conocnych** modłach znachodząc się (90)

barzo gorących dniem y nocą modlitw (103)

był zwykł **całą noc** hymnami się y modłami zabawiać (103)

w **wielkim** poście się kochał: bo aż do śmierci swojej, **żadnych** pokarmow nie zażywał, iedno trochę chleba y wody (68)

ustawicznemi postami, modłami, niespaniem, włościenicą na wieczne one radości zasłużył (68)

Sposobem na podkreślenie wyjątkowego sposobu życia mnichów pieczarskich jest również nierzadko używany topos zdziwienia i podziwu wywołwanego u największych ówczesnego świata, którzy często osobiście stawiali się w zakonie, oddawali mnichom cześć i prosili ich o błogosławieństwo:

Zakonnicy pobożni, ostry żywot swoy w Pieczarach, z **wielkim wszytkich podziwieniem** prowadzili (71-72)

świętobliwość, Xsiążęta, Panięta, y Senatorowie Ruscy **czcili** (34)

wiele **Panow** [...] y **poklon** mu zsiadzy z koni z **wielką rewerencyą na drodze oddawali** (34)

nastąpił na stolicę Kiowską syn iego Izasław, ten słysząc o wielkiej pobożności ANTONIEGO ś. **zwykł był często do niego przychodzić o y błogosławienstwo prosić** (19)

Gruchnęło pobożne życie ś. TEODOZEGO, o który uwiadomiony; **przychodził donie^o Xiążę Izasław często z Synaczkiem swoim małym pieszo z Kiowa** ([28])

Apoteozie monasteru i mnichów służy także strategia sakralizacji, co rozumie się tu jako stałą i widomą dla świeckich obecność świata nadprzyrodzonego. W cerkwi śpiewają aniołowie (35), a od obrazów bije światłość (93). W treści *Paterykonu* objawia się to również przez liczne cuda, których dokonują mnisi, takie jak rozmnożenie pożywienia (40), uzdrowienia (97), sprowadzenie deszczu w czasie suszy (143-144), uszycie włościenicy, która chroni przed ciosami na wojnie (152) i „wiele inszych wielkich cudów” (144).

Ponadto Kossow upowszechnia legendy przydające splendoru ławrze Pezczerskiej. Jest wśród nich przekaz o „cudotwornym” (jak pisze autor) obrazie Najświętszej Marii Panny, który stał się inspiracją do założenia cerkwi (90) czy o pasie Jezusa ofiarowanym przez Matkę Boską, by wymierzyć wielkość cerkwi (60).

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone analizy potwierdzają (na wielu poziomach) słusność zauważonego przez badaczy polemicznego nastawienia *Paterykonu*. Po pierwsze, Kossow broni niezależności Cerkwii prawosławnej, stawiając tezę: *Od Carogrodzkiego Patryarchy Rossya krzciła się, od tego y po dziś dziē Sakrę Metropolitom swoim bierze* (158 marg.). Po drugie, uzasadnia świętość relikwii mnichów pieczarskich. W treści utworu te dwie sprawy nie zawsze są rozdzielone, przeciwnie, propagowanie kultu relikwii kijowskich mnichów wzmacnia argumentację na rzecz niezależności prawosławia.

Polemiczny charakter utworu widać zarówno w strukturze tekstu, gdzie dominują elementy refutacji, jak i w specjalnym użyciu języka, związanym przede wszystkim z probacją. Kształt językowy obu tych obszarów pozwala stwierdzić, że sposób ukształtowania tekstu na opisywanych poziomach potwierdza wspólnotę europejskiej kultury retorycznej, a z Kossowa czyni modelowego reprezentanta humanistycznych wartości i metod ich wyrażania¹³.

Nie sposób jednak nie zauważyć istotnej właściwości jego pisarstwa wyróżniającej jego tekst (przynajmniej w pewnej mierze) od rozemocjonowanych, często mocno ekspresyjnych, a nawet dosadnych polemik autorów piszących w renesansowej Rzeczypospolitej. Jest nią wyraźne, a wynikające z powściągliwości stylu dostojeństwo. Można je do pewnego stopnia uzasadnić predyspozycjami genologicznymi hagiograficznego utworu, ale w większej mierze należy wiązać z idiostylem. Potwierdzenie tej obserwacji to warte podjęcia i ciekawe poznawczo zadanie. Jego realizacja da bowiem szansę opisać nie tylko właściwości stylu indywidualnego na tle stylów społecznych epoki, ale przede wszystkim pozwoli uzupełnić pejzaż dyskursu polemicznego wieków minionych, niezwykle ważnego elementu życia socjalnego.

¹³ Warto w tym miejscu przypomnieć, że Kossow był wychowankiem lubelskiego kolegium jezuickiego. W szkołach tego typu gruntowna edukacja retoryczna była jedną z cech charakterystycznych. Na retoryczny wymiar tekstu niewątpliwie miała wpływ także ówczesna praktyka życia społecznego, które uznawało retorykę za najdoskonalsze narzędzie zdolne do poprawnego ułożenia stosunków społecznych. Staranne opracowanie retoryczne tekstu jest więc wypadkową modelu ówczesnej edukacji humanistycznej oraz znaczenia retoryki jako narzędzia sprawnej wymiany myśli i poglądów. Nie bez znaczenia jest również panegiryczny wydźwięk utworu. Jak pisze Hanna Dziechcińska „postawa ta [panegiryczna – uzup. aut.], polegająca na wychwalaniu osoby lub przedmiotu, wiązała się genetycznie z retoryką starożytną, a zwłaszcza z tym rodzajem wymowy, który nazywano *genus demonstrativum* (614).

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Kossow, Sylwester. *Paterikon abo żywoty ss. Oycow pieczarskich...*, 1635, www.sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/298270?id=298270. Dostęp 25.07.2019.

LITERATURA PRZEDMIOTOWA

- Chomik, Piotr, red. *Kościół prawosławny w dziejach Rzeczypospolitej i krajów sąsiednich*. Zakład Historii Kultur Pogranicza Instytutu Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku, Bractwo Prawosławne, 2000.
- Duszak, Anna. *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998.
- Dziechcińska, Hanna. „Panegiryk”. *Słownik literatury staropolskiej*, red. Teresa Michałowska, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 2002, ss. 613-616.
- Górecki, Artur. „O jezuickiej *Ratio studiorum*”. *Christianitas*, nr 58, 2014, ss. 58-69, christianitas.org/site_media/content/ch58_gorecki2.pdf. Dostęp 10 października 2020.
- Hawrysz, Magdalena. *Polemiczna twórczość Marcina Czechowica w perspektywie genologii lingwistycznej*. Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2012.
- Klimek, Jolanta. „Prolegomena do poloników kijowskich z XVII wieku”. *Język polski. Współczesność. Historia*, t. 7, red. Władysława Książek-Bryłowa, Henryk Duda, Małgorzata Nowak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009, ss. 189-203.
- Klimek, Jolanta. „Formy aorystyczne w XVII-wiecznych polonikach kijowskich”. *Roczniki Humanistyczne. Językoznawstwo*, z. 6, 2010, ss. 29-40.
- Klimek, Jolanta. „Konstrukcja accusativus cum infinitivo w XVII-wiecznych polonikach kijowskich”. *Problemy językoznawstwa współczesnego i historycznego*, red. Jolanta Stawek, Poznańskie Towarzystwo Naukowe, 2010, ss. 61-75.
- Klimek, Jolanta. „Polonika kijowskie – nierozpoznana odmiana polszczyzny XVII stulecia? Rekonians”. *Badania historycznojęzykowe. Stan, metodologia, perspektywy*, red. Bogusław Dunaj, Maciej Rak, Księgarnia Akademicka, 2011, ss. 91-101.
- Klimek-Grądzka, Jolanta. „Uwagi o składni Paterykonu Sylwestra Kossowa (1635)”. *Roczniki Humanistyczne. Językoznawstwo*, z. 6, 2012, ss. 43-56.
- Klimek-Grądzka, Jolanta. „Barbaryzmy w polskich drukach kijowskich (1633-1698)”. *Travaux de slavistique. Actes du VIe congrès de la Slavic Linguistics Society*, red. Irina Kor Chahine, Charles Zaremba, Presses universitaires de Provence, 2013, ss. 51-61.
- Klimek-Grądzka, Jolanta. „Matka Boska w polonikach kijowskich (1635-1638)”. *Dawne z nowym łącząc...* *In memoriam Mariani Kucala*, red. Jolanta Klimek-Grądzka, Małgorzata Nowak, Towarzystwo Naukowe KUL, 2016, ss. 119-129.
- Klimek-Grądzka, Jolanta. „Про православне монастирське життя в “Патериконі” Сильвестра Косова (1635). Лексичне дослідження”. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, nr 33, 2017, ss. 19-32.
- Korolko, Mirosław. *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*. Wiedza Powszechna, 1990.
- Łużny, Ryszard. „Sylwester Kossow”. *Polski słownik biograficzny*, t. XIV, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968, ss. 325-327.

- Łużny, Ryszard. „Kijowski siedemnastowieczny wariant cerkiewno-słowiańskiego Pateryka”. *Słowo. Časopis Staroslavenskog Zavoda u Zagrebu*, no 28, 1978, pp. 35-43, hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=22018. Dostęp 15.03.2020.
- Łużny, Ryszard. *Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich w XVII-XVIII w.* Uniwersytet Jagielloński, 1966.
- Mead, Margaret. *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego.* Tłum. Jacek Hołówka, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- Mironowicz, Antoni. *Sylwester Kossow. Władyka białoruski, metropolita kijowski.* Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1999.
- Moszyńska Danuta. „O polszczyźnie Sylwestra Kossowa (Na podstawie wstępu do *Pateryka Pieczarskiego* z 1635 roku)”. *Tematy. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Leszka Moszyńskiego*, red. Krystyna Szcześniak, Halina Wątróbska, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1998, ss. 138-143.
- Nodzyńska, Ludmiła. „O pierwszym polskim opracowaniu »Pateryku Kijowsko-Pieczarskiego«”. *Chrześcijański Wschód a kultura polska*, red. Ryszard Łużny, Wydawnictwo KUL, 1989, ss. 219-227.
- Nodzyńska, Ludmiła, oprac. i tłum. *Pateryk Kijowsko-Pieczarski, czyli opowieści o świętych ojcach w pieczarach kijowskich położonych.* Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1993.
- Rynduch, Zbigniew. *Nauka o stylach w retorykach polskich XVII wieku.* Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1967.
- Skrukwa, Grzegorz. *O czarnomorską Ukrainę. Procesy narodotwórcze w regionie nadczarnomorskim do 1921 roku w ukraińskiej perspektywie historycznej.* Wydawnictwo Naukowe UAM, 2016.
- Peretc Volodimir Nikolayevich, „Kiyev-Pecherskiy Paterik v polskom i ukrainskom perevode”. *IV Meždunarodnyy syezd slavistov. „Slavyanskaya filologiya”. Sbornik statyev.* Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR 1958, ss. 174-210 [Перетц, Володимир Николаевич. „Киево-Печерский Патерик в польском и украинском переводе”. *IV Международнй съезд славиствов. „Славянскя филология”. Сборник статей,* Издательство Академии Наук СССР 1958, сс. 174-210], books.e-heritage.ru/book/10089415. Dostęp 8.10.2020.

NA STYKU RELIGII, KULTUR I JĘZYKÓW,
CZYLI O POLEMICZNYCH ASPEKTACH *PATERYKONU* SYLWESTRA KOSSOWA

Streszczenie

W opracowaniu obserwacji poddano szczególnie zabytek ze zbioru poloników kijowskich, tj. *Paterikon abo żywoty ss. Oycow pieczarskich* Sylwestra Kossowa. Jest to piśmienne świadectwo wielokulturowości dawnej Rzeczypospolitej oraz wielopłaszczyznowych relacji polsko-ruskich. Celem szkicu jest wskazanie generycznych elementów polemiki z poziomu kompozycji i pragmatyki tekstu oraz identyfikacja podporządkowanego im repertuaru środków językowych realizujących perswazyjne cele tekstu polemicznego. Analizy pozwoliły wskazać, że polemiczny charakter utworu widać zarówno w strukturze tekstu, gdzie dominują elementy refutacji, jak i w specjalnym użyciu języka, związanym przede wszystkim z próbą. W tym drugim obszarze ujawniono dwie globalne strategie komunikacyjne: uwiarygodnienie treści (na które składa się powoływanie się na źródła historyograficzne i dokumenty oraz dokonywanie zabiegów etymologizujących) oraz apoteoza osób i miejsca

(którą realizują strategie osadzania przekazu w przeszłości, odwołanie do genealogii, maksymalizacja cnót świętych, sakralizacja zakonnej rzeczywistości). Wśród środków perswazyjnych znalazły się m.in. sylogizmy, *argumentum ad verecundiam*, *argumentum ad baculum*, argument z tradycji, wyliczenie, kontrast. Sposób ukształtowania tekstu na opisywanych poziomach potwierdza wspólnotę europejskiej kultury retorycznej, a z Kossowa czyni modelowego reprezentanta humanistycznych wartości i sposobów ich wyrażania.

Słowa kluczowe: kulturowe relacje polsko-ruskie; europejskiej wspólnota retoryczna; Sylwester Kossow; polemika; strategie komunikacyjne.

AT THE JUNCTION OF RELIGION, CULTURE AND LANGUAGE:
ON THE POLEMIC ASPECTS OF SYLVESTER KOSSÓW'S *PATERIKON*

S u m m a r y

This article analyses the text titled *Paterikon or the Lives of the Holy Fathers of the Kiev Caves* by Sylwester Kossów. It is a unique monument from the collection of Kiev's Polish diaspora; a written testimony of the multiculturalism of the former Polish-Lithuanian Commonwealth and of the multifaceted Polish-Russian relations. The purpose of this outline is: 1) to indicate the generic polemic elements at the level of composition and pragmatics, and 2) to identify the repertoire of language subordinated to them that implement the persuasive objectives of the polemical text. Analyses have shown that the polemical nature of the work can be seen both in the structure, where elements of refutation dominate, and in the particular use of language, primarily associated with probation. In this second area, two global communication strategies were revealed: content authentication (which consists of citing historiographic sources and documents, as well as performing etymologisation procedures), and apotheosis of people and places (implemented by strategies of embedding the message in the past, by reference to genealogy, by the hyperbolisation of saints' virtues, the sacralisation of monastic reality, etc.). The persuasive language includes, *inter alia*, syllogisms, *argumentum ad verecundiam*, *argumentum ad baculum*, argument from tradition, enumeration, and contrasts. The shape of the text confirms the European community of rhetorical culture and makes Kossów a model representative of humanistic values and of the ways of expressing them.

Key words: Polish-Russian cultural relations; European rhetorical community; Sylwester Kossów; polemics; communication strategies.